

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ

УДК 811.161.3'282.4+811.161.2'282.4

Валатоўская Ніна Аляксандраўна

**Прадметная лексіка блізкароднасных моў:
семантычная арганізацыя
(на матэрыяле назваў страў у беларускіх і ўкраінскіх дыялектах)**

Аўтарэферат дысэртацыі на атрыманне вучонай ступені
кандыдата філалагічных навук
па спецыяльнасці 10.02.03 – славянскія мовы

Мінск, 2009

Работа выканана ў Беларускім дзяржаўным універсітэце

Навуковы кіраўнік —

Рудэнка Алена Мікалаеўна, доктар філалагічных навук, прафесар, прафесар кафедры тэарэтычнага і славянскага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Афіцыйныя апаненты —

Коваль Уладзімір Іванавіч, доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры рускага, агульнага і славянскага мовазнаўства УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны”

Супрун-Бялевіч Лідзія Расціслаўна, кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дацэнт кафедры рускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Апаніруючая арганізацыя —

УА “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”

Аварона адоудзешца “17” снежня 2009 г. у 14 гадзін на пасяджэнні савета па абароне дысертацый Д 02.01.24 пры Беларускім дзяржаўным універсітэце па адрасе: 220050, г. Мінск, вул. К. Маркса, 31, аўд. 62; тэлефон вучонага сакратара 222-36-02.

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў бібліятэцы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Аўтарэферат разасланы “11” лістапада 2009 г.

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертацый

С.А. Важнік

КАРОТКІЯ ЎВОДЗІНЫ

Прадметная лексіка блізароднасных моў характарызуецца шэрагам асаблівасцей, і назвы страў – прыдатны матэрыял для выяўлення гэтых спецыфічных рыс. Беларускія і ўкраінскія дыялектныя слоўнікі змяшчаюць багаты матэрыял такога кшталту. Даследаванне дыялектных назваў ежы з’яўляецца каштоўным не толькі ў лінгвістычным аспекце, але і ў суадносінах з гісторыяй і этнаграфіяй – да гэтай высновы вядзе абрадавае ўжыванне шэрагу страў.

Дадзеная дысертацыя выканана ў рэчышчы такіх лінгвістычных дысцыплін, як лексікалогія, дыялекталогія і этналінгвістыка. Актуальнасць работы абумоўлена адсутнасцю цэласнага параўнальнага лінгвістычнага даследавання дыялектных назваў страў блізароднасных (беларускай і ўкраінскай) моў, якое можа быць карысным для глыбокага разумення ўзаемаадносін двух народаў, іх этнакультурных, гістарычных і грамадскіх асаблівасцей.

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі (праектамі) і тэмамі

Дысертацыйная работа выканана на кафедры тэарэтычнага і славянскага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта ў межах дзвюх навукава-даследчых тэм: тэмы “Беларуская мова сярод іншых моў: сістэма, развіццё, узаемадзеянне” дзяржаўнай комплекснай праграмы навуковых даследаванняў, дзяржаўнай праграмы фундаментальных даследаванняў на 2006-2010 гг. (№ дзяржаўнай рэгістрацыі 20061689); тэмы “Славянскія мовы ў кагнітыўным аспекце”, зацверджанай Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь на 2006-2010 гг. (№ дзяржаўнай рэгістрацыі 20062056).

Мэта і задачы даследавання

Мэта даследавання – выявіць заканамернасці семантычнай арганізацыі дыялектных назваў страў беларускай і ўкраінскай моў.

Дасягненне пастаўленай мэты прадугледжвае вырашэнне наступных **задач**:

1. Вылучыць кампаненты значэння, рэlevantныя для тыпалогіі назваў страў у дыялектах беларускай і ўкраінскай моў.
2. Распрацаваць комплексную класіфікацыю дыялектных назваў страў беларускай і ўкраінскай моў.
3. Выявіць выпадкі міжмоўных супадзенняў і міжмоўнай (беларуска-ўкраінскай) полісеміі і аманіміі.
4. Вызначыць тыповыя мадэлі семантычнай арганізацыі полісемантаў, якія называюць стравы, у беларускіх і ўкраінскіх дыялектах.
5. Вызначыць тыповыя спосабы матывацыі найменняў страў у дыялектах беларускай і ўкраінскай моў.

6. Выявіць суадносіны дыялектных назваў страў, якія выкарыстоўваюцца ў сямейнай і каляндарнай абраднасці беларусаў і ўкраінцаў.

Аб'ектам даследавання з'яўляюцца дыялектныя назвы страў беларускай і ўкраінскай моў, вылучаныя шляхам суцэльнай выбаркі з дыялектных слоўнікаў, дыялектных атласаў беларускай і ўкраінскай моў, а таксама асобных навуковых даследаванняў. **Прадмет** даследавання – сістэмныя адносіны ў межах лексіка-семантычных палёў дыялектных назваў страў беларускай і ўкраінскай моў. **Матэрыялам** даследавання з'яўляюцца 2786 лексем (бел. 1649; укр. 1137), прадстаўленых у дыялектных слоўніках беларускай і ўкраінскай моў. У рабоце выкарыстоўваюцца наступныя **метады** даследавання: апісальны, супастаўляльны, статыстычны, метаад кампанентнага аналізу; элементы метадаў лінгвагеаграфіі і этналінгвістычнай інтэрпрэтацыі.

Палажэнні, якія выносяцца на абарону

1. Назвы страў у дыялектах беларускай і ўкраінскай моў – аб'ёмныя лексічныя сістэмы, якія, у адпаведнасці з прынцыпамі апісання прадметнай лексікі, сістэматызуюцца паводле розных параметраў – кампанентаў значэння, рэлевантных для іх тыпалогіі: **а)** асноўны зыходны прадукт (мука / мяса / сала / рыба / бульба / яйка / малако / крупы / агародніна); **б)** кансістэнцыя (густыя / рэдкія (негустыя)); **в)** ступень складанасці прыгатавання (простыя / складаныя); **г)** спосаб спажывання (сырыя / смажаныя (вараныя)); **д)** тэмпература спажывання (гарачыя / халодныя); **е)** час спажывання (снеданне / абед / вячэра).

Аналіз кампанентаў лексічнага значэння дыялектных назваў страў беларускай і ўкраінскай моў дазваляе сцвярджаць, што групы назваў страў могуць быць створаныя толькі з улікам усіх (ці пераважнай большасці) кампанентаў значэння.

2. Дыялектныя назвы страў беларускай і ўкраінскай моў у адпаведнасці з распрацаванай комплекснай класіфікацый падзяляюцца на тры асноўныя групы: **а)** агульныя назвы страў (бел. 107; укр. 46); **б)** назвы густых страў (бел. 1314; укр. 972); назвы страў з мукі; назвы страў з бульбы; назвы страў з мяса, сала і рыбы; назвы страў з яек; назвы страў з малака; назвы каш з зерня; назвы страў з агародніны; **в)** назвы рэдкіх (негустых) страў (бел. 228; укр. 119).

3. Генетычная, тыпалагічная, арэальная блізкасць беларускай і ўкраінскай моў абумоўлівае колькаснае (1649 беларускіх дыялектных лексем і 1137 украінскіх) і структурна-сістэмнае падабенства дыялектных найменняў страў: аб гэтым сведчаць выпадкі міжмоўных супадзенняў (бел. *каша'нка* 'крывяная каўбаса' (Брэстчына) і ўкр. *каша'нка* 'крывяная каўбаса' (заходнепалескія гаворкі Украіны)); міжмоўнай полісеміі (бел. *ко'ржык* 'праснак, перапечка' (паўночна-заходнія гаворкі); укр. *ко'ржык* 'праснак', 'дранік' (заходнепалескія гаворкі)); міжмоўнай аманіміі (бел. *хало'дніца* 'неўрадлівая, сівога колеру глеба' (паўночна-заходнія гаворкі); укр. *холо'дница* 'халадзец' (заходнепалескія гаворкі)). Ступень распаўсюджанасці міждыялектнай і ўнутрыдыялектнай сінаніміі ў межах разгледжаных лексіка-семантычных палёў у цэлым падобная ў дыялектах абедзвюх моў і не супадае толькі на ўзроўні асобных падгруп (напрыклад, зафіксавана 148 беларускіх і 16 украінскіх дыялектных назваў бліноў, 87

українських і 37 беларуских назваў несалодкіх хлебабулачных вырабаў). На ніжэйшых узроўнях іерархіі адрозніваецца і адваротная характарыстыка – ступень кансалідаванасці дыялектных назваў канкрэтнай стравы (бел. *гарбузянка* ‘каша з гарбузоў з прасянымі крупамі’ (цэнтральныя і паўночна-заходнія гаворкі)), а таксама ступень распаўсюджанасці міждыялектнай полісеміі (бел. *груца* ‘каша з ячменных круп’ (Брэстчына), *груца* ‘ячменныя крупы’ (сярэднебеларускія гаворкі)) і міждыялектнай аманіміі (бел. *млін* ‘блін’ (сярэднебеларускія гаворкі), *млын* (палескія гаворкі)).

4. Найбольш распаўсюджаныя мадэлі семантычнай арганізацыі полісемантаў у беларускіх і ўкраінскіх дыялектах, адно са значэнняў якіх – ‘назва стравы’, наступныя: а) ‘страва 1’ – ‘страва 2’ (бел. *драчо’на* ‘блін з дранай бульбы’, ‘ляпёшка з пшанічнай мукі з яйцамі і салам або маслам’ – Магілёўшчына); б) ‘страва’ – ‘не страва’ (бел. *танту’ха* ‘тоўчаная вараная бульба, камы’, ‘ступа’ – Магілёўшчына; укр. *голосьць* ‘б’ ‘посны боршч ці суп’, ‘напалову апрапаны чалавек’ – Сумшчына); в) ‘зыходны прадукт’ – ‘страва’ (укр. *бульманя’ник* ‘бульбіна’, ‘печаны корж з мукі, змешанай з бульбай’ – бойкаўскія гаворкі).

5. Найбольш распаўсюджаныя спосабы матывацыі найменняў страў у дыялектах беларускай і ўкраінскай моў наступныя: а) паводле назвы зыходнага прадукту (бел. *аўся’нка* ‘каша з аўсяных круп’ (Гродзеншчына); укр. *картопля’нец* ‘блін, прыгатаваны з дранай бульбы’ (заходнепалескія гаворкі)); б) паводле спосабу прыгатавання (бел. *вы’скрабачка* ‘меншая булачка хлеба, спечаная з рэшткаў цеста’ (сярэднебеларускія гаворкі); укр. *заві’ванец* ‘від пірага, рулет’ (букавінскія гаворкі)); в) паводле знешняга выгляду (бел. *грыбо’к* ‘дамашнія печыва з пшанічнай мукі ў форме грыба’ (сярэднебеларускія гаворкі); укр. *ша’ла* ‘доўгі хлеб, які выпякаецца ў формах’ (палескія гаворкі)).

6. У дыялектах беларускай і ўкраінскай моў існуе невялікая колькасць назваў страў, якія гатуюцца спецыяльна ў абрадавых мэтах (напрыклад, *бабіна каша*, *каравай*, *коліва*, *куця* – у сямейнай абраднасці, *коліва*, *каліта*, *галёны*, *жаваранкі*, *храсты* – у каляндарнай). Такія лексемы могуць выкарыстоўвацца пры апісанні розных абрадаў (бел. *бо’нда* ‘пірог для памянальнага стала’, ‘пірог, які пяклі да свята Вялікадня’ (паўночна-заходнія гаворкі); укр. *кола’ч* ‘святковы вясельны калач’, ‘калядны калач’ (гуцульскія гаворкі)), называць абрадавыя і неабрадавыя стравы (бел. *пота’нцы* ‘ежа з салодкага малака, у якое накрываны хлеб’, ‘памінальная страва’ (Тураўшчына); укр. *карова’й* ‘вялікая баханка хлеба’, ‘вялікая баханка хлеба, спечаная на вяселле’ (бойкаўскія гаворкі)), называць розныя стравы аднаго абраду (бел. *бабіна каша* ‘каша’, ‘ячэня’; укр. *ко’ливо* ‘абрадавая страва на памінках: вараная пшаніца, запраўленая мёдам або цукрам’, ‘абрадавая страва на памінках: парэзаны на дробныя кавалкі белы хлеб’ (гуцульскія гаворкі)). Адзіны фактар, які кансалідуе іх семантыку, – сімвалічная функцыя.

Асабісты ўклад суіскальніка

Дысертацыя з’яўляецца самастойным навуковым даследаваннем, якое адпавядае пастаўленым задачам. Асноўныя палажэнні і вынікі работы атрыманы

аўтарам самастойна на аснове аналізу і супастаўлення дыялектных назваў страў беларускай і ўкраінскай моў.

Апрабавыя вынікі дысэртацыі

Вынікі даследавання, уключаныя ў дысэртацыю, былі прадстаўлены на міжнародных і рэспубліканскіх навукова-практычных канферэнцыях: Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Траматычны лад беларускай мовы. Шляхі гістарычнага развіцця і сучасныя тэндэнцыі” (Мінск, 29–30 кастрычніка 2007 г.), VIII Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай” (Мінск, 1–3 лістапада 2007 г.), IV Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Фальклорная спадчына Р. Шырмы і Г. Цітовіча: вопыт збіральніцкай, навуковай і папулярызатарскай дзейнасці ў кантэксце праблем адраджэння традыцыйнай культуры вёскі” (Мінск, 29–30 лістапада 2007 г.), Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Взаимодействие и взаимопроникновение языков и культур: состояние и перспективы” (Мінск, 20–21 сакавіка 2008 г.), Першай рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі “Ідэі. Поіскі. Рэшэння” (Мінск, 28 сакавіка 2008 г.), Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Дыялекталогія і гісторыя беларускай мовы” (Мінск, 15–16 красавіка 2008 г.), Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “Восточные славяне: историческая и духовная общность” (Гомель, 15–16 красавіка 2008 г.), XVII Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Язык и культура” (Кіеў, 23–27 чэрвеня 2008 г.), VI Супруноўскіх чытаннях “Славянские языки: аспекты исследования” (Мінск, 5–6 снежня 2008 г.), Міжнароднай канферэнцыі “Третьи чтения, посвященные памяти проф. В.А. Карпова” (Мінск, 13–14 сакавіка 2009 г.).

Апублікаванасць вынікаў дысэртацыі

Вынікі даследавання адлюстраваны ў 15 публікацыях аўтара: 6 артыкулах у навуковых часопісах (аб’ём – 3,4 аўтарскага аркуша), 2 артыкулах у зборніках (аб’ём – 0,6 аўтарскага аркуша), 7 матэрыялах навуковых канферэнцый (аб’ём – 1,4 аўтарскага аркуша). Усе публікацыі выкананы суіскальнікам без сааўтараў. Агульны аб’ём апублікаваных матэрыялаў складае 5,4 аўтарскага аркуша.

Структура і аб’ём дысэртацыі

Дысэртацыя складаецца са спісу прынятых скарачэнняў, уводзін, агульнай характарыстыкі работы, дзвюх глаў, заключэння, бібліяграфічнага спісу, чатырох дадаткаў. Агульны аб’ём работы – 360 старонак (з якіх спіс умоўных скарачэнняў займае 5 старонак, 10 табліц – 5,5 старонкі, 14 рысункаў – 10 старонак, дадаткі, змешчаныя ў асобным томе, – 199 старонак). Колькасць выкарыстаных бібліяграфічных крыніц – 269.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЭРТАЦЫІ

Першая глава “Асноўныя праблемы вывучэння дыялектнай прадметнай лексікі” складаецца з пяці раздзелаў.

Раздзел “Дыялектныя асаблівасці беларускай і ўкраінскай моў” падзяляецца на падраздзелы “Асноўныя паняцці сучаснай дыялекталогіі”, “Дыялектнае чляненне беларускай мовы”, “Дыялектнае чляненне ўкраінскай

мовы”, “Сістэмна-семантычныя адносіны ў лексіцы дыялектнай мовы”, у якіх разглядаюцца неабходныя паняцці дыялекталогіі і лексікалогіі.

У раздзеле “**Асноўныя паняцці этналінгвістыкі**” асвятляюцца ключавыя пытанні гісторыі і сучаснага стану этналінгвістыкі, аналізуецца дзейнасць асноўных этналінгвістычных школ, працы этналінгвістаў Беларусі і Украіны.

Раздзел “**Дыялектныя назвы страў беларускай і ўкраінскай моў у этналінгвістычным аспекце**” прысвечаны назвам страў, якія выкарыстоўваюцца ў традыцыйных святах сямейнай і календарнай абраднасці беларусаў і ўкраінцаў. Адзначым, што ўжыванне спецыяльных страў уласціва ўсім святам сямейнай абраднасці, у адрозненне ад календарных святаў. У дысертацыі згаданы толькі тыя святы календарнай абраднасці беларусаў і ўкраінцаў, ужыванне пэўных страў падчас якіх лічыцца неабходнай умовай. Асноўнымі найменнямі традыцыйных страў сямейнай абраднасці з’яўляюцца: бел. *бабіна каша, бабіна курыца, бліны, калыво, канун, каравай, каша, кашка, кашыца, куця, кутя, куця, куць, куць, паляніца, пыляніца, сыта, ячня*; укр. *бочка, канун, каша, кашка, кашечка, кашуня, коливо, коровай, кутя, мандрычка, млинці, сита, сирець*. Назвы страў, спажыванне якіх характэрна для святаў календарнага абрадавага цыклу, наступныя: бел. *бітка, барона, бліны, варэнік, верэнік, галёпа, камы, каравай, паска, перапёлка, пісанка, прошча, рагавік, хрэсьень, хрэсьнік* і інш.; укр. *балабух, балабуха, балабушка, балабушок, батка, битка, дора, жайворонок, жайвуренок, калата, калита, калитина, калитка, китя, коровай, крачун, млинці, папушник, перепічка, перепляка, писанка, хлібцы* і інш.

Агульнасцю культурна-гістарычнага існавання беларускага і ўкраінскага народаў тлумачыцца наяўнасць назваў страў, аднолькавых для абрадавых комплексаў беларусаў і ўкраінцаў. Пры гэтым адна і тая ж страва, напрыклад, бліны, можа ўжывацца падчас розных календарных і сямейных абрадаў. Рытуальнае спажыванне бліноў характэрна для памінальнага абраду. На Масленіцу бліны для частавання памерлых продкаў пакідаліся на ноч: у беларусаў – на вакне, ва ўкраінцаў – на покуці. Акрамя таго, на Дзяды – адзін з найважнейшых дзён ў гадавым памінальным цыкле беларусаў – абавязковай стравай таксама лічацца бліны. Спарадычна на тэрыторыі Беларусі бліны выкарыстоўваліся і на адным з этапаў вясельнага абраду: пасля першай шлюбнай ночы маці маладой частавала маладога блінамі. Сімваліка бліноў надзвычай багатая: блін сімвалізуе маладое веснавое сонца, працяг жыцця, здароўе, новы ўраджай і г.д. [2; 3; 7; 15].

У раздзеле “**Методыка даследавання дыялектных назваў страў беларускай і ўкраінскай моў**” абгрунтоўваецца выбар метадаў даследавання дыялектнай прадметнай лексікі, якія прымяняюцца ў дысертацыі.

Назвы страў, прааналізаваныя ў дысертацыі, былі вылучаны шляхам суцэльнай выбаркі з дыялектных слоўнікаў беларускай і ўкраінскай моў (1649 беларускіх лексем і 1137 украінскіх), прыцягваўся таксама матэрыял дыялектных атласаў беларускай і ўкраінскай моў і асобныя навуковыя даследаванні (для захавання адзінага падыходу гэты матэрыял выкарыстоўваўся як дадатковы). Зроблена выбарка назваў страў з тлумачальных слоўнікаў беларускай і ўкраінскай моў з мэтай дыферэнцыяцыі літаратурных і дыялектных лексем.

Визначаны семантичны разбег – прыналежнасць назвы адной стравы да розных абрадаў ці называнне адной лексмай абрадавай і неабрадавай стравы – назіраецца як у межах аднаго дыялекту (бел. *пота'нцы* ‘ежа з салодкага малака, у якое накрышаны хлеб’, ‘памінальная страва’ – Тураўшчына; укр. *корова'й* ‘вялікая баханка хлеба’, ‘вялікая баханка хлеба, спечаная на вяселле’ – бойкаўскія гаворкі), так і ў розных дыялектах асобнай мовы (бел. *каравай* ‘каравай’, ‘хлеб, які пякуць на вяселле’ – паўночна-ўсходні і паўднёва-заходні дыялекты; укр. – прыклады не зафіксаваны). Слова, якія намінуюць розныя стравы аднаго абраду, дыялектнымі слоўнікамі ўкраінскай мовы фіксуюцца рэдка (*ко'ливо* ‘абрадавая страва на памінках: вараная пшаніца, запраўленая мёдам або цукрам’, ‘абрадавая страва на памінках: парэзаны на дробныя кавалкі белы хлеб’ – гуцульскія гаворкі) і не адзначаюцца беларускімі дыялектнымі слоўнікамі ўвогуле (такія звесткі атрыманыя з этнаграфічных крыніц).

Такім чынам, дыялектныя назвы абрадавых страў і беларускай, і ўкраінскай моў могуць належаць да розных абрадаў, называць абрадавыя і неабрадавыя стравы, а таксама розныя стравы аднаго абраду [2; 3; 7; 14; 15].

Найменні страў у беларускіх і ўкраінскіх дыялектах прадстаўляюць сабой сістэму, якая складаецца з трох асноўных груп (агульныя назвы стравы, назвы густых страў, назвы рэдкіх страў). У кожнай з гэтых груп вылучаюцца больш дробныя ўтварэнні. Спосабы матывацыі найменняў страў (паводле назвы зыходнага прадукту, паводле спосабу прыгатавання, паводле знешняга выгляду), а таксама мадэлі арганізацыі значэнняў полісемантаў (‘страва 1’ – ‘страва 2’, ‘страва’ – ‘не страва’, ‘зыходны прадукт’ – ‘страва’) існуюць у большасці груп і падгруп абедзвюх дыялектных моў.

Аналіз мадэлей полісеміі і спосабаў намінацыі дыялектных назваў страў у беларускай і ўкраінскай мовах дае падставу для змястоўнай лінгвістычнай інтэрпрэтацыі. У прыватнасці, на гэтым матэрыяле могуць быць выразна праілюстраваны прынцыпы катэгарызацыі, сфармуляваныя Дж. Лакафам. Паняцці збліжаюцца на падставе прыналежнасці да адной сферы вопыту (распаўсюджана мадэль арганізацыі значэнняў полісеманта – ‘страва 1’ – ‘страва 2’ (– ‘страва 3’); матывацыя назвы стравы назвай зыходнага прадукту), а таксама праз самыя важныя для носбіта мовы канцэптасферы = сферы вопыту: найменне страў праз назвы раслін, сельскагаспадарчых прылад, жывёл і г.д. Ёсць прыклады рэалізацыі “прынцыпа міфа і павер’я”, напрыклад, бел. *перапёлка*, *пірапёлка* ‘скручаныя і звязаныя адмысловым чынам некалькі апошніх каласкоў жыта з кавалкам хлеба (часам памазанага маслам) усярэдзіне’ – ‘страва, названая паводле гульнівага абрадавага дзеяння – лоўлі перапёлкі падчас дажынак’.

Характэрна, што ў межах многіх груп найменняў страў ёсць назвы няўдалай, нясмачнай стравы (пры гэтым часта адсутнічаюць назвы з процілеглым значэннем). Гэты факт звязаны з універсальнай, якая сведчыць, што людзі ў абсалютнай большасці схільныя апіхваць добрае як норму (яна спецыяльна не намінуецца, бо лічыцца звычайнай), а кепскае – як ненармальнае, няправільнае, на што трэба звярнуць увагу, а значыць, і знайсці асобную назву.

Рэкамендацыі па практычным выкарыстанні вынікаў

Вынікі даследавання могуць быць выкарыстаныя:

1. Пры выкладанні тэарэтычных гуманітарных дысцыплін (беларуская і ўкраінская лексікалогія, дыялекталогія, этналінгвістыка, лінгвакраіназнаўства, тэорыя камунікацыі, стылістыка, мова мастацкай літаратуры і інш.).
2. У навуковых інтэрпрэтацыйх фактычнага этналінгвістычнага матэрыялу.
3. У выкладанні беларускай і ўкраінскай моў як замежных.
4. У лексікаграфічнай практыцы, у прыватнасці, пры састаўленні тэматычных дыялектных слоўнікаў і этналінгвістычных атласаў беларускай і ўкраінскай моў.
5. У тэорыі і практыцы перакладу.

СПІС ПУБЛІКАЦЫЙ СУІСКАЛЬНІКА ПА ТЭМЕ ДЫСЕРТАЦЫІ

Артыкулы ў навуковых часопісах:

1. Валатоўская, Н.А. Праблемы тыпалогіі дыялектнай прадметнай лексікі (на матэрыяле назваў страў у паўночна-заходніх дыялектах беларускай мовы) / Н.А. Валатоўская // *Slavia Orientalis*. – Tom LVII, Nr 1. – 2008. – S. 153–168.
2. Валатоўская, Н.А. Беларускія і ўкраінскія найменні абрадавых страў: этналінгвістычны аспект / Н.А. Валатоўская // *Весн. Беларус. дзярж. ун-та. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка*. – 2008. – № 2. – С. 31–34.
3. Волотовская, Н.А. Ритуальные блюда родинного и похоронного обрядов в белорусском и украинском языках / Н.А. Волотовская // *Мова і культура (навуковы журнал)*. – Кіў: Выдавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 11. – Т. VII (119). – С. 126–131.
4. Валатоўская, Н.А. Асаблівасці намінацыі чорнага і белага хлеба ў дыялектах беларускай і ўкраінскай моў / Н.А. Валатоўская // *Вестн. Минского гос. лингв. ун-та. Сер. 1, Филология*. – 2009. – № 4 (41). – С. 152–161.
5. Валатоўская, Н.А. Назвы яек і страў з іх у сістэме дыялектнай лексікі беларускай і ўкраінскай моў / Н.А. Валатоўская // *Весн. Мазырскага дзярж. пед. ун-та. імя І.П. Шамякіна*. – 2009. – № 3 (24). – С. 98–104.
6. Валатоўская, Н.А. Слова са значэннем ‘страва’ ў дыялектнай лексіцы беларускай і ўкраінскай моў // *Роднае слова*. – 2009. – 10 (262). – С. 46–49.

Артыкулы ў зборніках навуковых артыкулаў:

7. Валатоўская, Н.А. Назвы хлеба і яго сімвалічнае значэнне ў вясельным абрадзе беларусаў і ўкраінцаў / Н.А. Валатоўская // *Славянские языки: аспекты исследования: сб. науч. ст.* / Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск: Изд. центр БГУ, 2009. – С. 263–268.
8. Волотовская, Н.А. Системные отношения в группе диалектных названий блюд из яиц в белорусском и украинском языках / Н.А. Волотовская // *Третьи чтения, посвященные памяти проф. В.А. Карпова*, Минск, 13–14 марта 2009 г.:

сб. науч. ст. / редкол.: А.И. Головня [и др.]. – Минск: РИВШ, 2009. – С. 134–138.

Матэрыялы навуковых канферэнцый:

9. Валатоўская, Н.А. Назвы бліноў у паўночна-заходніх дыялектах беларускай мовы / Н.А. Валатоўская // Граматычны лад беларускай мовы. Шляхі гістарычнага развіцця і сучасныя тэндэнцыі: матэрыялы Міжнарод. навук. канф., Мінск, 29–30 кастрычніка 2007 г. / Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі. – Мінск: Права і эканоміка, 2007. – С. 251–255.

10. Валатоўская, Н.А. Асаблівасці намінацыі страў з бульбы ў паўночна-заходніх дыялектах беларускай мовы / Н.А. Валатоўская // Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай: матэрыялы VIII Міжнар. навук. канф., прысвеч. 125-годдзю з дня нарадж. Янкі Купалы і Якуба Коласа, Мінск, 1–3 лістап. 2007 г.: зб. навук. арт. / Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2008. – С. 417–419.

11. Валатоўская, Н.А. Назвы страў з мукі ў паўночна-заходніх дыялектах беларускай мовы / Н.А. Валатоўская // Фальклорная спадчына Р. Шырмы і Г. Цітовіча: вопыт збіральніцкай, навуковай і папулярызатарскай дзейнасці ў кантэксце праблем адраджэння традыцыйнай культуры вёскі: матэрыялы IV Міжнар. навук. канф., Мінск, 29–30 лістап. 2007 г. – Мінск: Паркус плюс, 2008. – С. 25–28.

12. Валатоўская, Н.А. Назвы традыцыйных рэдкіх (негустых) страў беларусаў (на матэрыяле паўночна-заходніх дыялектаў беларускай мовы) / Н.А. Валатоўская // Взаимодействие и взаимопроникновение языков и культур: состояние и перспективы: материалы Междунар. науч. конф., Минск, 20–21 марта 2008 г.: в 2 ч.: ч. 1. – Минск, 2008. – С. 231–233.

13. Валатоўская, Н.А. Асаблівасці намінацыі страў у дыялектах беларускай мовы (агульная характарыстыка) / Н.А. Валатоўская // Идеи. Поиски. Решения: материалы I Респ. науч.-практ. конф., Минск, 28 марта 2008 г.: в 2 т. / Беларус. гос. ун-т; отв. ред. Н.Н. Нижнева. – Минск: БГУ, 2008. – Т. 1. – С. 53–56.

14. Валатоўская, Н.А. Назвы страў з яек у сямейнай абраднасці беларусаў / Н.А. Валатоўская // Дыялекталогія і гісторыя беларускай мовы: матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск, 15–16 красав. 2008 г. / Ін-т мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. – Мінск: Права і эканоміка, 2008. – С. 96–99.

15. Валатоўская, Н.А. Рытуальныя стравы радзіннага абраду ў беларускай і ўкраінскай мовах / Н.А. Валатоўская // Восточные славяне: историческая и духовная общность: материалы Междунар. науч.-практ. конф., Гомель, 15–16 апр. 2008 г. – Гомель: Изд-во ГГУ им. Ф.Скорины, 2008. – С. 141–143.

РЭЗЮМЭ

Валатоўская Ніна Аляксандраўна

Прадметная лексіка блізкароднасных моў: семантычная арганізацыя (на матэрыяле назваў страў у беларускіх і ўкраінскіх дыялектах)

Ключавыя словы: дыялектная лексема; міжмоўная, міждыялектная, дыялектна-літаратурная аманімія, сінанімія, гіпера-гіпанімія; мадэлі полісеміі; спосабы матывацыі; сямейная і каляндарная абраднасць.

Аб’ект даследавання – дыялектныя назвы страў беларускай і ўкраінскай моў, вылучаныя шляхам суцэльнай выбаркі з дыялектных слоўнікаў, дыялектных атласаў беларускай і ўкраінскай моў, а таксама асобных навуковых даследаванняў.

Прадмет даследавання – сістэмныя адносіны ў межах лексіка-семантычных палёў дыялектных назваў страў беларускай і ўкраінскай моў.

Мэта даследавання – выявіць заканамернасці семантычнай арганізацыі дыялектных назваў страў беларускай і ўкраінскай моў.

Метады даследавання: апісальны, супастаўляльны, статыстычны, метады кампанентнага аналізу; элементы метаду лінгвагеаграфіі і этналінгвістычнай інтэрпрэтацыі.

Навуковая навізна і значымасць атрыманых вынікаў заключаецца ў тым, што ўпершыню праводзіцца комплекснае даследаванне дыялектных назваў страў беларускай і ўкраінскай моў: вылучаюцца кампаненты значэння, рэлевантныя для тыпалогіі; распрацоўваецца класіфікацыя; аналізуюцца выпадкі міжмоўных супадзенняў і міжмоўнай полісеміі і аманіміі; выяўляюцца найбольш распаўсюджаныя мадэлі семантычнай арганізацыі полісэмантаў, тыповыя спосабы матывацыі найменняў страў, а таксама асаблівасці ўжывання асобных страў падчас пэўных абрадавых дзеянняў.

Такое комплекснае параўнанне аб’ёмных лексічных корпусаў (каля 3 тысяч адзінак) паслужыць: а) метадалагічнай асновай для аналізу іншых груп прадметнай лексікі блізкароднасных моў; б) асновай для больш дэталёвага параўнання груп і асобных назваў страў у беларускіх і ўкраінскіх дыялектах.

Практычная значымасць атрыманых вынікаў. Атрыманыя вынікі дысертацыйнага даследавання могуць быць выкарыстаныя: пры выкладанні тэарэтычных гуманітарных дысцыплін (беларуская і ўкраінская лексікалогія, дыялекталогія, этналінгвістыка, лінгвакраіназнаўства, тэорыя камунікацыі, семантыка, стылістыка, мова мастацкай літаратуры і інш.); у навуковых інтэрпрэтацыях фактычнага этналінгвістычнага матэрыялу; у выкладанні беларускай і ўкраінскай моў як замежных; у лексікаграфічнай практыцы, у прыватнасці, пры састаўленні тэматычных дыялектных слоўнікаў і этналінгвістычных атласаў беларускай і ўкраінскай моў; у тэорыі і практыцы перакладу.

РЕЗЮМЕ

Волотовская Нина Александровна

Предметная лексика близкородственных языков: семантическая организация (на материале названий блюд в белорусских и украинских диалектах)

Ключевые слова: диалектная лексема; межъязыковая, междиалектная, диалектно-литературная омонимия, синонимия, гиперо-гипонимия; модели полисемии; способы мотивации; семейная и календарная обрядность.

Объект исследования – диалектные названия блюд белорусского и украинского языков, выделенные путем сплошной выборки из диалектных словарей, диалектных атласов белорусского и украинского языков, а также некоторых научных исследований.

Предмет исследования – системные отношения в рамках лексико-семантических полей диалектных названий блюд белорусского и украинского языков.

Цель исследования – выявить закономерности семантической организации диалектных названий блюд белорусского и украинского языков.

Методы исследования: описательный, сопоставительный, статистический, метод компонентного анализа; элементы метода лингвогеографии и этнолингвистической интерпретации.

Научная новизна и значимость полученных результатов заключается в том, что впервые проводится комплексное исследование диалектных названий блюд белорусского и украинского языков: определяются компоненты значения, релевантные для типологии; разрабатывается классификация; анализируются случаи межъязыковых совпадений и межъязыковой полисемии и омонимии; определяются наиболее распространенные модели семантической организации полисемантов, типичные способы мотивации наименований блюд, а также особенности употребления отдельных блюд во время определенных обрядовых действий. Такое комплексное сравнение объемных лексических корпусов (около 3 тысяч единиц) послужит: а) методологической основой для анализа других групп предметной лексики близкородственных языков; б) основой для более детального сравнения групп и отдельных названий блюд в белорусских и украинских диалектах.

Практическая значимость полученных результатов. Полученные результаты диссертационного исследования могут быть использованы: при преподавании теоретических гуманитарных дисциплин (белорусская и украинская лексикология, диалектология, этнолингвистика, лингвострановедение, теория коммуникации, семантика, стилистика, язык художественной литературы и др.); в научных интерпретациях фактического этнолингвистического материала; в преподавании белорусского и украинского языков как иностранных; в лексикографической практике, в частности, при составлении тематических диалектных словарей и этнолингвистических атласов белорусского и украинского языков; в теории и практике перевода.

SUMMARY

Nina A. Valatouskaya

Concrete Lexis of Cognate Languages: Semantic Organization (on the Dish Names in the Belarusian and Ukrainian Dialects)

Key words: dialectal lexeme, interlanguage, interdialectal, dialectal-literary homonymy, synonymy, hypero-hyponymy, polysemy models, ways of motivation, family and calendar ritualism.

The object of the research is dialectal dish names in the Belarusian and Ukrainian languages sampled in full from dialectal dictionaries, dialectal atlases of the Belarusian and Ukrainian languages as well as works of some researchers.

The subject of the research is system relations in the lexico-semantic fields of dialectal dish names of the Belarusian and Ukrainian languages.

The objective of the research is to define peculiarities of the organization of the system of dialectal dish names in the Belarusian and Ukrainian languages.

Methods of research: descriptive, comparative, statistical, componential analysis, elements of linguogeography method and ethnolinguistic interpretation.

The scientific novelty and significance of the results received is that it is the first complex research of dialectal dish names of the Belarusian and Ukrainian languages: the components of the meaning relevant to typology are defined; a classification is worked out; the cases of interlanguage coincidences and interlanguage polysemy and homonymy are analyzed; the most common patterns of semantic organization of polysemantic words, typical ways of motivation of dish names as well as peculiarities of using some dishes in rituals are defined.

Such a complex comparison of substantial lexical corpuses (almost 3 thousand items) will serve: a) a methodological basis for the research of other groups of concrete lexis of cognate languages; b) a basis for a more detailed comparison of groups and separate dish names in the Belarusian and Ukrainian dialects.

The practical value of the received results. The results of the research may be used in teaching theoretical humanitarian disciplines (Belarusian and Ukrainian lexicology, dialectology, ethnolinguistics, linguistic and cultural studies, communication theory, semantics, stylistics, fiction language, etc.), in scientific interpretation of empirical ethnolinguistic material, in teaching Belarusian and Ukrainian as foreign languages, in lexicographic practice, in particular, while compiling thematic dialectal dictionaries of the Belarusian and Ukrainian languages as well as ethnolinguistic dictionaries of these languages, in the theory and practice of translation.

